

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 9 Issue 2, A Tribute To Prof. Dr. Ali BİRİNCİ, p. 205-223, June 2017

DOI Number: 10.9737/hist.2017.531

Mr. Alex K. Helm'in Doğu Anadolu ve Karadeniz Gezisi (1929) Mr. Alex K. Helm's Eastern Anatolian and Black Sea Trip (1929)

Doç. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN
(ORCID: 0000-0002-1548-7646)
Kocaeli Üniversitesi - Kocaeli

Öz: İngiltere imparatorluk döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de Türkiye'deki gelişmelerle yakından ilgilenmiştir. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında Musul Meselesi nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiştir. 1925'te patlak veren Şeyh Said İsyanı, Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin Musul tezini güçlendirecek şekilde kullanılacaktır. Kürt Sorunun uluslararası arenada gündeme gelmesinde etkili olan İngilizler, sadece bu ilk yıllarda değil sonraki yıllarda da başta Kürt Sorunu olmak üzere Türkiye'deki diğer gelişmeleri de ilgi ile takip etmiştir. İngiliz Büyükelçilik görevlilerinden Alex K. Helm'in 1929'da Türkiye'nin doğusuna yapmış olduğu gezi ve sonrasında hazırladığı rapor, böylesi bir ilginin sonucudur. Gezi öncesinde olduğu gibi sonrasında da gezi rotasındaki bölgede önemli gelişmeler yaşanmıştır. Gezinin amacı, Kürt sorununun geldiği noktayı özellikle Şeyh Said İsyanı sonrasında yaşanan gelişmeleri ve ortamı yerinde incelemektir. Mr. Helm'in hazırlanmış olduğu rapor, konu ile ilgili olarak yapılan değerlendirme ve tespitler bakımından önemli olduğu gibi bölgenin ekonomik durumu, gelir kaynakları, yabancı sermayeye olan ihtiyaç, başta eşkıyalık olmak üzere yaşanan sorunlar hakkında ilginç tespitler barındırır. Rapor, aynı zamanda İngiliz elçilik görevlilerinin belli aralıklarla farklı bölgelere yaptıkları geziler ve bunların sonunda elde ettikleri bilgiler sayesinde detaylı bir Türkiye tablosu ortaya koyduklarını ve bu raporların İngiltere'nin Türkiye siyasetinin belirlenmesinde etkili olduğunu gösterir.

Anahtar Kelimeler: Alex. K Helm, İngiliz Raporları, Kürt Sorunu, Diyarbakır

Abstract: As in the period of the Ottoman Empire, England was also closely interested in developments in Turkey in the period of Republic. In the early years of the establishment of the young Republic, relations between the two countries were tense due to the Mosul issue, and the Sheikh Said Rebellion that erupted in 1925 evolved to strengthen the British thesis on the Mosul which was tackled in the League of Nations. The British were interested in the Kurdish issue since the early days and were influential in the international arena. The British followed not only in these early years but also in the following years other developments in Turkey, especially the Kurdish Question. The report of Alex K. Helm, a British Embassy official, is the result of such an interest and his trip to the east of Turkey in 1929. There were important developments in the area before and after the trip. The aim of the trip was to examine the point where the Kurdish problem had come, especially the development and the environment after the Sheikh Said Rebellion. The report prepared by Mr. Helm contains interesting findings about the economic situation of the region, the need for income sources, the need for foreign capital, and it is important in terms of evaluations and determinations especially on the issue of bandit. The report so shows that British Embassy officials had produced detailed information depending on their visits in Turkey, and that similar reports were influential in the determination of UK politics on Turkey.

Keywords: Alex. K Helm, British Reports, Kurdish Question, Diyarbakır

Giriş

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçilik memurlarından Alex K. Helm'in 9-29 Haziran 1929 tarihleri arasında Ankara, Halep, Diyarbakır, Malatya, Sivas ve Karadeniz sahiline yapmış olduğu gezinin amacı, gezi sonrasında hazırlanan raporda Kürt Sorununun geldiği noktayı

yerinde incelemek olarak belirtilir. Belirlenen gezi rotası her ne kadar sonradan değişmiş olsa da 1925'teki Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Fırat'ın doğusuna geçilemediğinden¹rapora büyük önem verildiği anlaşılır.

Kürt Sorunu ile 1917 General Niessel'in "Kürdistan Kürtlerindir" sloganı ile ilgilenmeye başlayan önce özerk ardından da bağımsız Kürdistan projesinin mimarlarından olan İngiltere, raporlardan anladığımız üzere bu tarihlerde de gelişmeleri yakından takip etmiştir.² Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Musul Meselesi nedeniyle iki ülke arasındaki gerginlik devam etmiştir. Özellikle, Şeyh Sait İsyanı³, Musul Meselesi'nin İngiltere tarafından tek taraflı olarak Milletler Cemiyeti'ne getirildiği bir zamanda İngiliz tezini de kuvvetlendirecek bir şekilde gelişmiştir.⁴ Şeyh Sait İsyanı sonrasında doğu illerinde reform yapılması gündeme gelmiş, 8 Eylül 1925'te isyan bölgesi için bir reform plânı çizilmiştir. Oluşturulan ilgili komisyonun bölgedeki incelemeleri sonunda kapsamlı bir rapor hazırlanmış; 27 maddede toplanan Şark Islahat Raporu doğrultusunda pek çok alanda önemli düzenlemeler öngörülmüştür. Ayrıca, mülki idarelerde değişiklikler yapıldığı gibi, Genel Müfettişlikler de kurulmuştur. 22 Kasım 1927'de doğu illerindeki sıkıyönetim sona erdirilerek normale dönüş süreci başlatılmıştır. Ancak, sınır boylarında silahlı çatışmalar devam etmiştir.⁵ I. Umum Müfettişi İbrahim Tali Bey'in uygulamaları olduğu gibi, bu tarihten sonra doğudaki tüm gelişmeler ve sınırdaki çatışmalar İngiliz Büyükelçiliği yetkilileri tarafından yakından takip edilmiştir.⁶ Ele almış olduğumuz raporun hazırlandığı tarihe kadar Şeyh Sait İsyanı dışında, Türk hükümeti Hazo, Sason, 1926'da Ağrı'da patlak veren Ağrı, Koçuşağı ve Mutki ayaklanmaları ile ilgilenmek zorunda kalmıştır.⁷ Bu gelişmelerin tamamı, Bilal Şimşir'in çalışmalarından anlaşılacağı gibi, İngiliz yetkililer tarafından takip edilmiştir. Zira, bu süreç içinde pek çok İngiliz istihbarat görevlisinin, Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de genel bir Kürt ayaklanması başlatabilmek için

¹ Rapordan edindiğimiz bilgi göre, isyanın olduğu yıl, Fırat'ın doğusuna ancak İngiliz Askeri Ataşesinin geçmesine izin verildiğini anlıyoruz. Raporun tamamı için bkznz. PRO, (PublicRecord Office) FO, (Foreign Office) 371/13828, (1929) s.70-76. Mr. Helm'in Kürt Sorunu ile ilgili olarak bu tarihlerde mevcut rapordan başka bir rapora rastlayamadık. Ancak konu ile ilgili olarak hem bu tarihlerde hem de sonraki yıllarda İngiliz elçilik görevlilerinin farklı raporları mevcuttur. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

² M.s.Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Çev. Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1989, s. 22-26; Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s.31

³ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri Dönemdeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992; Behçet Cemal, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955; Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2004; Ergun Aybars, *Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakıf Yayınları, İstanbul, 1988; Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev. Nevzat Kıracı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992; Yalçın Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, Dönem Yayınevi, İstanbul, 1990.

⁴ Ayrıntılı bilgi için, bkz.:Hüseyin Rahmi Apak, *Türk İstiklal Harbi, Cilt: VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974; Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyet'inde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1972; Şimşir, a.g.e. s. 3-10; Alpay Kabacalı, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s.23-50; Bilal Şimşir, *Kürtçülük II (1924-1999)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 120

⁵ Şimşir, *Kürtçülük...*, s.302-310, Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Boğaziçi İlimi Araştırmalar Serisi, İstanbul, 1993, s. 341-408.

⁶ Şimşir, a.g.e., s.292-335 İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Mark L. Bristol'ın, Washington'a Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 20 Şubat 1922 tarihli yazıda, Askeri Ataşenin hazırladığı "Kürt Ayaklanması" başlıklı raporu sunarken "Şimdi Kürdistan'ın ünlü petrol yatakları nedeniyle yabancı entrikalar kuşkusuz başladığı için ciddi sonuçlar çıkabilir. İngilizler muhtemelen Kürdistan'ı denetim altına almak için Kürtleri Türklere karşı kullanmak isteyeceklerdir, Türkler de Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirmek için aynı şeyi yapacaktır. Kürdistan'ı özel bir etki bölgesi sayan Fransızlar da Türk-İngiliz sürtüşmesinden çıkar sağlamakta bir an duraksamayacaktır." şeklinde açıklamalar yer alır. Bkz.: Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 160-161.

⁷ Kabacalı, a.g.e., s.61-68.

Kürt Teali Cemiyeti, Vilayet-i Sitte Kürt Cemiyeti ve Hoybun gibi cemiyetleri yeniden organize etmek suretiyle çalışmalarında bulunduğu da bilinmektedir.⁸ Özellikle Kürt Teali Cemiyeti ve 1927’de kurulan Hoybun’un oluşumunda İngilizlerin etkisi görülmektedir. Hoybun, İngiltere’nin önderliği ve Rusya, Fransa, İran gibi bölge aktörlerinin desteği neticesinde kurulmuş Ermeni devleti ile birlikte faaliyetlerini sürdürmüştür.⁹ Zira, Hoybun, ilk toplantısını 1927’nin Şubat ayında, İngilizlerin denetimi altındaki Irak’ın Revandüz şehrinde, Kumandan Edmons’un nezaretinde yaparak, Türkiye hükümetine karşı girişilecek Kürt isyanının plânlarını hazırlamıştır. 1915 yılından itibaren bölgede bulunan ve aşiretleri yakından tanıyan Kumandan Edmons, 1935-1945 yılları arasında Irak Hükümeti danışmanlığı da yapacaktır.¹⁰ İngilizler, Osmanlı döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de Kürtlerle ve özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarına damgasını vuran Kürt isyanları ile daima ilgilenmişlerdir.

Ele almış olduğumuz rapor bu ilginin bir yansıması, göstergesi ya da sonucu olarak değerlendirilmelidir. İsyanlar nedeniyle bölgenin yasaklı olması bu ilgiyi daha da beslemiştir. Yaşanan gelişmeler, bölgenin incelenmesi ve gözlemlenmesi bakımından bir merak kaynağı olmuştur. Zira, yaklaşık olarak dört yıl boyunca devam ederek, Cumhuriyet tarihinin en uzun süreli isyanlarından bir olan 1926’daki Ağrı İsyanı, geziden yaklaşık olarak 3 yıl önce başlamış, gezi esnasında huzursuzluklar devam etmiş ve geziden yaklaşık olarak 1 yıl sonra Ağrı ve civar illere yayılarak Dersim’de büyük bir isyan halini almıştır.¹¹ Yaşanan gelişmeler üzerine, 28 Aralık 1929 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile 1930 yılı Haziran ayında Ağrı’da tenkil harekâtına girişilmesi kararlaştırılmış ve bu geziden yaklaşık bir yıl sonra 1930 yılının Haziran ayında hareket başlanmıştır.¹²

Bölgeye yapılacak olan gezi için uygun bir dönem seçilmek istenmiştir. Ağrı İsyanı nedeni ile huzursuzluklar devam etmiş olsa da 1927’de sıkıyönetimin kaldırılması ve bir bakıma hükümetin bu yönde izlediği yumuşama politikasının¹³ başlangıcı dönemi uygun zaman olarak görülmüştür. Gezi rotası kapsamında belirlenmiş illerde herhangi bir güvenlik problemi yoktur. *Mr. Helm*, daha problemliler olarak görülebilecek bölgelere ise gidememiştir. Görmeyi planladığı Van’a zorlu iklim ve ulaşım koşullarının yanı sıra, yetkililerden gelen güvenlik uyarılarının da etkisiyle gitmemiştir.

Raporuna, gezisini “*birkaç yıldır yabancıların girişine yasak olan bölgelere*” gitmesine “*hiçbir itirazda bulunmayan Türk hükümetinin*” bilgi ve onayı dahilinde yaptığını belirterek başlayan *Alex K. Helm*, plânlanan rotadan daha kapsamlı bir gezi yapmıştır.¹⁴ Gezi boyunca olumsuz hava şartları dışında herhangi bir rahatsız edici durum ile karşılaşmadığı, gezi rotasındaki her yerde Türk yetkililer tarafından çok iyi karşılanıldığı ve kendilerine yardım edildiği de belirtilmiştir.

⁸ Şimşir, özellikle Hoybun ve Kürt Teali Cemiyetlerinin İngilizler tarafından desteklendiğine dikkat çekerek Kürt Teali Cemiyeti’nin merkezinin Irak; Hoybun’un ise Fransız mandası olan Suriye’de olduğunu yazar. Şimşir, *Kürtçülük...*, s.321-322; İbrahim Etem Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği*, Kömen Yayınları, Ankara, 1977, s.56-57.

⁹ Vedat Şadilli, *Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanları*, Kon Yayınları, Ankara, 1980, s.165-166; Salim Cönce, “Büyük Ermenistan’ı Kurma Projesinde Kürtlere Bıçılan Rol”, *I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu*, (Elazığ 27-28-29 Mart 2000), Elazığ, 2000, s. 511-525.

¹⁰ Kumandan Edmons’un bölgedeki Kürt aşiretleri hakkındaki değerlendirmeleri için, bkz.: C.J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar (1919-1925)*, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2003 .

¹¹ Kalafat, a.g.e., s. 137; Suat Akgül, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s.39-40.

¹² Kolektif, *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları - Cilt II*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s.93-94.

¹³ Kabacalı, a.g.e., s.69

¹⁴ PRO, FO, 371/13828, (1929), s.70

Alex K. Helm'in Doğu Anadolu ve Karadeniz Raporu

Mr. Helm, incelemelerini ve gözlemlerinin belli konular üzerinde yoğunlaştırır. Bunlardan ilki; ekonomik durum ve mevcut imkânlardır. Ankara-Halep arasındaki gezi rotasında bu bağlamda not almaya değer en dikkat çekici durum, “ekinlerin yetersizliği” olur. 1928’de yaşanan kuraklığın etkilerinin en yoğun olarak görüldüğü bölgenin de yine burası olduğunun altı çizilerek ve başta Konya olmak üzere daha verimli bölgelere göçlerin başlaması sebebiyle bölge köylerinin terk edildiği de belirtilir.

Türkiye sınırından hemen sonraki “toprağın bariz verimliliği, ekinin iyiliği ve tarlalarda çalışan çok sayıdaki insan” manzarası karşısında, Mr. Helm, şaşkınlık içinde kalır. Halep’te durum Türkiye’dekinden çok daha iyidir. Bu görece iyi durum, Fransızların yol yapımında oldukça fazla ilerleme kaydetmiş olmaları neticesinde kat edilen ilerlemenin ülke gelişimi üzerindeki etkisi ile açıklanır. Türkiye sınırına yakın olması nedeniyle Halep’in kaderine terk edilmiş olduğu yönündeki yaklaşımlara katılmadığını belirten Mr. Helm, aksine şehirde ticaretin sürekli olarak yükseldiğine dikkat çeker; bunun yanı sıra İskenderun ve Türkiye’nin doğusundan yapılan gümrüksüz geçişinde ticarete canlılık kattığını gözlemler. Ancak ona göre bu durum geçicidir ve Keller-Diyarbakır demiryolu inşası ile sona erecektir. Zira, Mersin limanının İskenderun’u ticaret bakımından ciddi şekilde zorladığı ve hükümetin de bu liman üzerinden ithalat ve ihracatı desteklediği belirtilir. Bununla birlikte, Halep üzerinden yapılan ticaretin eşit bir şekilde Mersin ve İskenderun arasında paylaştırıldığı ve Mersin’e büyük oranda ithalat malları gelirken, İskenderun’dan büyük oranda ihracat malları gönderildiği yönündeki tespitini de yetkililer ile paylaşır.

Mr. Helm gözlemlerini belli konular üzerinde yoğunlaştırmış olsa da zaman zaman bu durumun dışına çıkarak farklı konu ve gelişmelere de değinir. Bu konulardan biri de yeni Türk alfabesine geçiştir. Halep konsolosluğundan edinilen “yeni Türk alfabesinin İskenderun sancağında daha büyük bir ilerleme kaydettiği” bilgisi rapor edilir. Ancak, özellikle Türkiye’ye girişte gümrük memurlarının yeni harflerle basılan pasaportları kontrol ederken ciddi şekilde zorlanmış olmalarından hareketle, Türkiye’nin doğusunda yeni harflerle ilgili kültürel gelişim seviyesinin iddia edilenin altında olduğu değerlendirilir. Özellikle, gümrük noktaları gibi önemli yerlerde bu sorunun aşılmaması ise eleştirilir.

Türkiye-Suriye sınırındaki demiryolu hattının ve trenlerin durumunun iyi olduğuna dikkat çeken Mr. Helm, Fransızların, zamanı gelince demiryolunu Türk hükümetine bırakmak zorunda kalacaklarını bildikleri için onu hor bir şekilde kullandıkları ve demiryoluna hiç bakım yapmadıkları yönündeki Türk iddialarının da pek doğru olmadığını belirtir. Cerablus’a kadar olan kıvılcıklı topraklı bölge verimli olmasına rağmen, ekin kalitesinin pek de iyi olmadığı gözlemlenir. Bu manzara, Fırat nehri boyunca karşılaşılan verimli tarlalar ve bostanlar ile adeta yer değiştirir. Mr. Helm, Suriye ile Türkiye arasında bir karşılaştırma yaparak; Suriye tarafında toprağın daha iyi işlendiği ve özellikle büyükbaş olmak üzere daha iyi bir hayvan mevcudunun bulunduğunu; hâlbuki, Türk tarafında sadece koyun sürülerinin dikkat çekici sayıda olduğunu yazar.

Gezi kapsamındaki bölgeler, sınır güvenliği ve kontrol bakımından da ele alınır. Her istasyonda, hatta bazen istasyonlar arasında dahi Türk güvenlik görevlilerine rastlanmasına karşılık; Fransız askerlerinin Akçakale’den görülebilen bir karakol hariç pek gözükmediği belirtilir. Mr. Helm, ismini vermemekle birlikte, bir Türk subayından dinlediği bölgedeki Fransız karakollarına daha düzenli ve sık olarak yapılan ikmallerine rağmen, Türk tarafında ikmallerin düzensiz olduğu, gerekli malzemelerin düzensiz aralıklarla geldiği ve hatta çoğu zaman da gelmediği ve bu nedenle başıboş gezen kuşların beslenme amaçlı avlandığı itirafını da gözden kaçırmayarak rapor eder. Durumun vahametini ortaya koymak amacıyla ilginç bir

benzetme yapılır: “*Türkiye Yemen’i kaybetmişti, ama Türk ordusu Suriye sınırında hâlâ kendi Yemen’ini yaşıyordu.*”

Rapor edilen diğer bir önemli konu da aslında güvenlik meselesi ile bağlantılı bir şekilde Türkiye-Suriye sınırının alması gereken şekilden çok uzak kaldığıdır. Daha az nüfusun bulunduğu Akçakale’nin doğusunda durum pek sorun yaratmasa da batıdaki sınırın “*tuhaf*” ve bir sorun kaynağı olduğuna dikkat çekilir. “*Demiryolunun farklı taraflarındaki birbirinden 100 yarıdan (yaklaşık olarak 91.44 metre) az mesafedeki köyler, içinde yaşayanlar aynı dili konuşup aynı gelenekleri yaşatsalar da, iki farklı ülke içindeler.*” Bu ilginç durumun yanında, güvenlik bakımından da ciddi sıkıntılar mevcuttur. Mr. Helm, bütün sınır boyunca zeminin neredeyse tamamen engelsiz ve dümdüz olan yapısını, çıkabilecek herhangi bir soruna karşı sınırı savunmasız bırakabilecek bir etmen olarak değerlendirir ve bu noktaya özellikle dikkat çekmek ister. Durum, Diyarbakır ve Mardin’de de aynıdır. Sınırın bu özelliği kaçakçılığın yaygınlığı üzerinde de etkilidir. “*Türk hükümeti tüm gayretine rağmen durumu engellemede pek başarılı*” olamamıştır. Mr. Helm, sınırın her iki tarafındaki nüfusun silahlı olduğuna özellikle dikkat çekerek, aşiret baskınlarının hayli sık olduğunu, bu bakımdan da iki ülke arasında ciddi bir sorun yarattığını yazar. Aşiret baskınları, aynı zamanda kan davalarına da neden olan önemli bir sorun olarak tespit edilir. Mr Helm’in Türkiye ile Suriye arasındaki ilişki ve sınır sorunlarına dair son tahlildeki değerlendirmesi; iki ülke arasında bir nevi “*silahlı bir ateşkes antlaşması*” yapılmış olması benzetmesi üzerinden yapılır. Sınırdaki gerginlik üst düzeydedir: Her iki taraf da genel olarak gergindir; bununla birlikte, özellikle sınırın hatalı biçimde tespit edildiği noktada Türk tarafının “*öfkесinin ve karamsarlığının*” yüksek olduğu değerlendirme yapılır.

Gezinin sonraki rotası Mardin-Irak sınırıdır. Mardin’in kozmopolit nüfusu ayrıntılı bir şekilde verilir.¹⁵ Bölgede, *Türkçe’den daha çok Kürtçe ve Arapça konuşulsa da* Mardin’de Kürt nüfusun fazla olmadığı belirtilir. Halep’te olduğu gibi Mardin’de de ekonomik durum ve sınır sorunları en popüler iki konu olarak karşımıza çıkar. Mardin’in önceleri önemli bir tahıl ve pamuk üretim bölgesi olmasına karşılık, artık ancak yerel ihtiyacı karşılayacak bir üretim kapasitesine çekilmiş olduğu bilgisi verilir. Mardin’in, Güneydoğu ticareti bakımından demiryollarının merkezinde bulunduğundan önemli bir yer olduğuna değinen Mr. Helm, tüm bu gelişmelere karşın Diyarbakır demiryolu tamamlandıktan sonra bölgenin Nusaybin’le aynı kaderi paylaşacağını düşünür. Buna rağmen, Mardin’in, Doğu Suriye ve Irak sınırının kontrolü noktasında stratejik bir yeri bulunmasından ötürü, politik konumunun önemini koruyacağını belirtir. Gezi kapsamında zaman zaman mülkî yetkililer ile de görüşmeler yapılır. Nitekim, Mardin Valisi Tevfik Hadi Bey ile yapılan görüşme sonunda, Mr. Helm, Hadi Bey ile ilgili olarak “*yeni Türkiye’nin gayet önemli adımlar atarak bölgede iyi işler başardığına kesin olarak inanmış*” değerlendirmesini yapar. Helm, Mardin’de valinin iyimser düşünmesini haklı çıkaracak gelişmelerin mevcut olduğunu, ancak bunların yüzeysel olduklarını da yazar. Türklerin genelinde olduğu gibi, Vali Tevfik Hadi Bey’de de Suriye sınırı hakkında bir hoşnutsuzluk mevcuttur. Vali’nin mevcut şartlar dahilinde, sınırın, kaçınılmaz olarak böyle belirlendiği, ancak uzun vadede durumun kalıcı bir çözüm olarak kabul edilemeyeceği görüşünde olduğu bildirilir. Irak sınırında ise daha kabul edilebilir bir durum olduğunu ve Suriye sınırında önemli bir sorun oluşturan sınır ötesindeki aşiret göçlerinin Irak sınırında “*düzenli olarak ve olaysız bir şekilde*” gerçekleştiği bilgisini edindiğini yazar.

¹⁵Mardin’in 30.000 kişilik bir nüfusu var. Bunlardan 8.000’i Suriye Yakubisi (Patrikhaneleri Mardin’dedir), 200’ü Nasturi, 120’si Protestan ve 1.000’i Katolik Ermeni’dir. Valinin tarafına anlattığına göre, ayrıca Midyat’ta büyük bir Hristiyan nüfusu varmış. PRO, FO, 371/13828, (1929), s.70

Mr. Helm'in bir sonraki durağı, aslında geziye çıkış amacı bakımından oldukça önemli bir yere sahip olan Diyarbakır'dır. Mardin-Diyarbakır arası karayolu ile yapılan geziye dair verilen ilk bilgi, sık aralıklarla fark edilen Jandarma birlikleri, kontrol ve yoğun bir motorlu araç trafiği ile ilgilidir. Geniş alanların nüfus azlığından işlenemediği bilgisini alan Mr. Helm, Dicle'den oldukça düşük ölçüde faydalanılması karşısında ise şaşkınlığını gizleyemez. Bir karşılaştırma yaparak, İngiltere'de oldukça iyi ürün elde edilmesini sağlayan ekinlerin buraya ekilmemiş olmasına, buna neden olarak da hasadın iyi olmayacağını gösterilmesine şaşırıldığını yazar. Bu bağlamda, savaş yıllarında tahıl ihracatının önemli merkezlerinden biri olan Diyarbakır'ın artık tahıl ithal etmeye başladığı belirtilir. Tahıl dışındaki bir diğer gelir kaynağının ise hayvancılık olduğu bilgisi verilir. Aynı zamanda, Diyarbakır valisi ile görüşmelerde bulunan Mr. Helm, Kürt köyleri ile çevrilmiş olmasına rağmen sur içinde hiç Kürt yaşamadığı bilgisini alır, fakat bu açıklamayı biraz “*abartılı*” bulduğunu da notlarına ekler. Suriye sınırındaki olumsuz gelişmeler nedeniyle ticaretin yapılamamasının, Diyarbakır'ın ekonomik durumunu “*vahim*” derecede etkilemiş olduğunu belirtir. Buna karşılık, genel yaklaşım ve beklenti, Irak ile ticaretin gelişmesi suretiyle ekonomik durumun iyileşeceği yönündedir. Mr. Helm, durumun gerçekten de belirtilen boyutta olduğunu, savaş öncesi günlerde ticaretin canlı olmasına rağmen artık Dicle üzerinde ticaretin canlılığını yitirdiğini kaydederek doğrular. Birkaç yıl içinde bölgeye gelmesi beklenen demiryolundan sonra durumun değişeceğine dair yaygın bir beklenti olmasına rağmen, Mr. Helm, meseleye pek de iyimser yaklaşmaz; “*Diyarbakır'a ilk trenin gelmesi için daha çok şeyin yapılması gerekiyor*” diyerek bu işin pek de kolay olmayacağına dikkat çekmek ister.

Diyarbakır şehri Fırat'ın doğusundaki bütün Türkiye'nin “*idari merkezi*” olarak değerlendirilir. Hatta pek çok bakımdan Türkiye'nin *Ankara ve İstanbul'dan sonra en önemli şehri* olarak da görülebileceğine dikkat çekilir. Şehirdeki “*askeri güç ve ordu denetimi*” saptamasına, bu önem vurgusunu açıklamak adına kayıtlarda yer verilir. Bu bağlamda, özellikle genel müfettişin hayli belirleyici ve etkili olduğuna, hatta askeri gücün bile büyük ölçüde onun elinde bulunduğuna değinilir. Mr. Helm, yalnızca Diyarbakır üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa, yeni Türkiye'nin doğu politikasının başarılı olduğunu ve iyi işlere imza atılmış olduğunu yazabileceğini söyler. Mr. Helm'in böylesi bir yorum yapmasını sağlayan gelişmeler ise; şehirde memur ve askerlerden ve onların ailelerinden oluşan yoğun bir nüfusun varlığı, elektriğin gelmiş olması ve bir buz fabrikasının kurulmasıdır. Askeri bandonun düzenlediği bir etkinliğe katılan Mr. Helm, konseri dinleyenler arasında bulunan çok sayıdaki memurun halkla aynı yerde bir araya gelmiş olmasını ve kadınların peçesiz olmalarını özellikle rapor eder. Bunları Cumhuriyet zihniyetinin, yeni Türkiye'nin başarı hanesine yazılması gereken hususlar olarak öne çıkarır.

Mr. Helm'in Diyarbakır'dan sonra gitmeyi arzu ettiği rota “*son yıllarda sorunlu olan bölgelerin tam içinden geçmesini sağlayacak olan*” Bitlis ve oradan da Van Gölü havzasından Karaköse ile Erzurum'dur. Hatta bu rota için gerekli izinler dahi alınmıştır. Buna karşın, Mr. Helm, çok daha “*ilgi çekici olacağını*” tahmin ettiği rotada ilerlemekten henüz Mardin'de iken şüphe duymaya başlar. Mardin Valisinden, konuştuğu diğer görevlilerden ve özellikle şoförlerden yoğun yağışın Van Gölü ötesindeki yollara ciddi hasar verdiği bilgisi alınır. Diyarbakır'da da arabayla ancak Bitlis'e ya da Erciş'e kadar gidilebileceği, sonrasında ise atlarla yola devam edilmesi gerektiği açıklamaları ile karşılaşılır. Genel Müfettiş Yardımcısı Mümtaz Bey'in bu rota için zorlu ulaşım şartlarının yaratacağı sıkıntılar dışında herhangi bir yasal engellenmenin olmadığını, böyle bir engellemede bulunmayacaklarını bölgenin sakin olduğunu ancak yine de tedbir amaçlı olarak bir koruma vereceklerini belirttiği de rapor edilir. Yetkililer ile Mr. Helm arasında kendisine bir koruma verilmiş olmasına rağmen bazı bölgelerde olayların çıkma ihtimalinin bulunabileceği konuşması da yapılır. Böylece gezi için

yeni bir rota belirlenerek “daha az işkencesiz ve çok da iyi bilgiler elde edilebilecek” El Aziz, Malatya ve Sivas üzerinden Karadeniz’e seyahat etmeye karar verilir.

Yeni rotasını belirleyen Mr. Helm, Diyarbakır’dan ayrılmadan önce gezisinin asıl amacına, yani Kürt isyanlarına ve bu hadisede gelinen noktaya dair genel bir değerlendirme yaparak, Fırat’ın doğusunda isyanların son bulduğunu, sükûnetin sağlandığını, ancak huzurun “güce dayalı sağlandığı gibi ona da bağlı olduğu” tespitinde bulunur. Bölgenin coğrafi özelliklerine dikkat çekilerek, Türk ordusunun isyanı bastırmak ve huzuru sağlamak için ne kadar zorlu bir mücadele verdiği ortaya konulur. İsyanı bastırmak için uygulanan yöntemlere de değinilir. En temel yöntemlerden birinin zengin ve güçlü Kürt ailelerinin sınır dışı edilmesi olduğu belirtilir: “Bunların pek çoğu o zamandan beri genel af sayesinde geri döndüler ama süreç içinde bütün mallarını kaybettiler ve bana söylenene göre bugün Türkiye Kürdistanı’na da tek bir zengin ve güçlü Kürt kalmamıştır.”

Uygulanan diğer bir yöntem ise, silahların toplatılmasıdır. Ancak, dört yıldır uygulanan bu yöntemin pek başarılı olamadığına da dikkat çekilir. Özellikle, Muş ve Doğu Beyazıt hâlâ istikrara kavuşmadığı gibi; isyanın olduğu bölgelerin de ekonomik bakımdan ciddi sorunlar içinde olduğu rapor edilir: “Savaş ve düzensizlik yılları ülkeyi kasıp kavurmuştu ve Kürtler açlıkla eşkiyalık arasında seçim yapmak zorunda kalmışlardı. Bu nedenle çaresizlik içinde sık sık bir jandarmayı vurmak ve hemen sonrasında kendilerine çok ağır bir ceza verilse bile konvoyu soymak zorunda kalmışlar. Bunun doğu bölgelerindeki bugünkü düzensizliğin özeti olduğuna ikna oldum ve bunun doğru olduğuna inanmaya hazırım.”¹⁶

Ancak, Mr. Helm, özellikle Diyarbakır’da bu olumsuzluğu giderecek yapıcı bir politika izlendiğini ve böylece başarı sağlanabileceğini, yeni karayolunun da bu bağlamda bahsi geçen olumsuz durumu değiştireceğini düşündüğünü belirtir. Bölgede istikrarın sağlanabilmesi için kendi önerilerini de sıralar: Geliştirilmiş haberleşme imkânları, tarımsal üretimin artırılması, inşaa faaliyetleri ve “baskısızlığı” Türk hükümetini başarıya ulaştıracağına inanır.

Raporu boyunca “Kürdistan ve Türkiye Kürdistanı” ifadesini kullanmayı tercih eden Mr. Helm, tercihinin nedenini de açıklamaya çalışır. “Kürdistan ayrı bir şeydir” yaklaşımı üzerinden bölgenin Türkiye’nin diğer kısımlarından farklı özellikleri olduğu gibi, farklı sorunlara da sahip olduğunu, bu bakımdan böylesi bir tercihte bulunduğunu yazar. “Fırat’a kadar, Kürtçe, Türkçe’den daha fazla konuşuluyor,”¹⁷ açıklaması da “Kürdistan” tercihi için bir gerekçe olarak sunulur. Bölgenin görece farklılığının ortaya konulması bağlamında, hâlâ eski gümüş paraların rağbet görmesi, Osmanlı Bankası müdüründen alınan kâğıt paralarla değiştirilen altın ve eski gümüş paraların Suriye tarafında olduğu gibi Türkiye’nin doğusunda da kullanıldığını bilgisi de itina ile rapor edilir. Kötü ekonomik durum ve kaynak azlığı gibi önemli sorunlara rağmen Genel Müfettiş Yardımcısı Mümtaz Bey ve diğer yetkililerin, bölgenin gelişeceğine dair büyük bir inanç taşıdıklarını, bunun için ciddi bir çaba içinde olduklarını, hatta yabancı uzmanlarla çalıştıklarını belirten Mr. Helm, bu iyimserliğe katılır ve Diyarbakır’da “Ankara’ya can veren aynı eylem ruhunu ve ilerlemeyi” gördüğünü itiraf eder.

Diyarbakır’dan sonraki rotanın devamında, özellikle ekonomik durum, gelir kaynakları, nüfus ve genel olarak isyan sonrası durum yoğunluklu olarak ele alınan konulardır. Ergani bölgesindeki bakır madenlerinin henüz işletilmediğini, ancak tarım sektöründe olduğu gibi bu sektörde de yabancı uzmanlardan destek alındığı bilgisi verilir. Özellikle Diyarbakır demiryolunun mevcut koşullarda nakliyyede yaşanan zorlukların aşılmasını sağlayacağı için, madendeki çalışmaları hızlandıracağı belirtilir. Bu arada demiryolunun coğrafi koşullar

¹⁶ PRO, FO, 371/13828, (1929), s.71-73.

¹⁷PRO, FO, 371/13828, (1929), s.71-73.

nedeniyle “*ciddi bir mühendislik başarısı*” hatta Dicle Vadisi'ndeki sarp kayalıkların varlığı nedeniyle hayli pahalı projelerden biri olacağı bilgisi de verilir. Mr. Helm'e göre, demiryolu, Ergani bakır madenleri için önemli olsa da ondan beklenen asıl fayda “*stratejiktir*”. Engellenmiş olmasına rağmen yakın zamana kadar karşılaşılan eşkıyalık olaylarına dikkat çekilerek demiryolundan asıl beklentinin ya da demiryolunun sağlayacağı asıl faydanın iç ve dış güvenliğinin sağlanmasında getireceği kolaylık olduğu belirtilir.

Bölgede çok sıkı bir güvenlik kontrolü bulunmasına ve kendisinin de izlenmiş olmasının muhtemel olmasına rağmen “*işinin hiçbir zaman zorlaştırılmadığı*” bilgisini veren Mr. Helm, kendisine özel güvenlik için jandarma tayin edildiğini de yazar. Doğudaki isyanlar sonrasında Harput'tan gelen göç ile nüfusunun kalabalıklaşmış olduğu belirtilse de Elazığ, Diyarbakır'dan sonra Helm için bir hayal kırıklığı olur. Özellikle Harput üzerinde durur ve bir zamanlar nüfusunun çoğunluğu Ermeni olan Harput'un eskiden zengin bir kasaba olmasına karşılık artık öyle olmadığını, hatta burada bulunan Amerikan Koleji'nin de kapandığını ve binalarına da askeri birliklerin yerleştirildiğini yazar: “...*Bu kasaba Türkiye'deki neredeyse bütün Ermeni köyleriyle aynı kaderi paylaşmış. Taş taş üstünde güçlükte duruyor.*”¹⁸

Mr. Helm, ilgisini çeken bir durumu daha rapor eder. Ermeniler tarafından başlatıldığını belirttiği Harput'ta kalan yakınlarına para gönderme geleneğinin Türkler tarafından sürdürüldüğünü, nitekim Harput'taki Osmanlı Bankası şubesinin de ekseriyetle Amerika'ya yerleşen Türk göçmenlerin akrabalarına gönderdikleri paranın havale işlemleri ile ilgilenmek zorunda kaldığını yazar. Diğer şehirlerde olduğu gibi, Elazığ içinde özellikle ekonomik durum ile ilgili bilgiler rapor edilir. Bu bağlamda, şehrin uzaklığı ve haberleşme araçlarının eksikliği, tek ihracat merkezinin Mardin olduğu tarımın yerel ihtiyaçların karşılanması ile sınırlı kaldığı, hatta geçen yıl bu ihtiyacında karşılanamadığı ve bu sebeple tahıl ithalatı yapılmak zorunda kaldığı bilgisi paylaşılır. Elazığ için son tahlilde şu tespitte bulunulur: “...*ancak su bol, toprak verimli gözüküyor ve sadece para ve birazcık da çabanın eksik olduğu gözlemleniyor*”¹⁹

Elazığ-Malatya arasında not edilmeye değer iki durum üzerinde durulur. Bunlardan ilki, yolun Fırat nehri üzerinden geçiyor olması, diğeri de özellikle Elazığ'dan 20 kilometre sonra gelen Hanköy mevkiinde Türkiye'nin en iyi tahıl mahsulünün yetiştirilmiş olmasıdır. Sel nedeniyle tahrip olan köylerin arasından zorlu bir seyahat sonunda Fırat'ın batısına geçmiş olan Mr. Helm, böylece çok fazla ilgisini çeken yasak bölgeden buraların neden yasak bölge ilan edilmiş olmasını pek de anlamadığını belirterek ayrıldığını ve gezisinin Karadeniz bölümüne geçtiğini yazar.

Malatya'nın İsmet Paşa'nın seçim bölgesi olarak öne çıktığı bilgisi verildikten sonra, özellikle bolca görülen meyve bahçelerinin şehrin en temel geçim kaynağı olduğu yazılır. Pazarlarda bolluk görüldüğü ve dükkânlarda stokların iyi durumda olduğu da belirtilir. Bununla birlikte, gezi boyunca karşılaşılan kayda değer durumlardan bir diğeri de Malatya'da gözlemlenir. Tahıl üretimi burada da ancak ihtiyacı karşılayacak düzeydedir. Hatta, ihracat ihtiyacı da açığa çıkmıştır. Ulaşım ve nakliye alanında karayolları yetersizliği nedeniyle yaşanan aksamalar, durum üzerinde etkili olan neden olarak gösterilir. Zorlu şartlarda yapılan nakliyenin maliyeti artırması, pek çok temel tüketim maddesinin daha pahalıya satılmasına neden olduğundan, Malatya'da da ekonomik bir krizin yaşandığı belirtilir. Kriz içindeki halkın ve yetkililerin tüm umutlarını demiryolu ağına bağladığı bilgisi paylaşılır. Malatya için şartları zorlayan bir diğer önemli durumun ise eşkıyalık olduğu belirtilir. Malatya'da bu duruma ilişkin ciddi bir tedirginliğin söz konusu olduğu gözlemlenmiştir.

¹⁸ PRO, FO, 371/13828, (1929), s.73.

¹⁹PRO, FO, 371/13828, (1929), s.73.

Malatya-Sivas arasında, Mr. Helm, özellikle yün yüklü pek çok deve konvoyu ile karşılaşır. Bölgenin temel geçim kaynağı hayvancılık, özellikle de küçükbaş hayvancılık olarak kayda geçirilir. Bu bağlamda, Kangal, merkezi bir yere sahiptir. Bu rotada da özellikle ulaşım imkânlarının yetersizliği vurgulanır. Ulaşım ve iletişim alanındaki eksikliklerin ekonomik durumu olumsuz etkilediği gibi, merkezden uzak bölgelerdeki “bilgisizlik” sorunu üzerinde de son derece etkili olduğu tespiti yapılır. Hatta bu durum, Türkiye’nin doğusu için en önemli ve temel sorun olarak görülür. Mr. Helm, tıpkı Harput’ta yaptığı gibi, burada da Sivas yakınlarındaki *Ulaş Köyü*’nün eski bir Ermeni köyü olduğunu ve mevcut durumunun ise harabe olduğu bilgisini raporuna eklemeyi ihmal etmez.

Sivas’a varan Mr. Helm, öncelikli olarak tahıl üretimine dair, bölgenin geçen yılki kuraklıktan etkilenmediği, tahıl üretiminin iyi olduğu yönünde edindiği bilgileri rapor eder. Diğer şehirlerde olduğu gibi, Sivas’ta da özellikle karayollarının kötü durumu, Mr. Helm’in dikkatini fazlası ile çeken konulardan biri olur. Sivas-Kayseri arası karayolunun durumunun iyi olduğunu, böylece üretilen malların kolayca elden çıkarılabildiğini, üstelik bu olumlu şartların özellikle tahıl üreticilerinin memnuniyetinde etkili olduğunu yazar. Ancak, özellikle Sivas-Karadeniz arası karayolu durumunun son derece kötü olduğuna dikkat çekilir. Hatta tam da bu tarihlerde Sivas’a gelecek olan İçişleri Bakanı *Şükrü Kaya* şerefine büyük bir telaş ile inşasına devam edilen yeni yolların yapım faaliyetlerine de tanık olunmuştur. Demiryolunun Sivas için de büyük bir önem taşıdığını, demiryolunun ulaşım ve ticaret ile ilgili mevcut sıkıntıları giderme noktasında bir umut olduğu değerlendirilmiştir.

Gezisinin son durağı için Sivas’tan ayrılarak Giresun’a hareket eden Mr. Helm, İç Anadolu bölgesinin karasal iklim ve bitki örtüsünün hemen ardından, yeşil Karadeniz ormanları karşısında hayli etkilenir. Karadeniz bölgesinin temel özellikleri, Mr. Helm’in raporlarında, birkaç kelime ile özetlenir: “*güvenlik, yerleşik düzen ve yeşillik*” En az bunlar kadar önemli ve değerli görülen bir diğer durum da sarp yamaçlarda ekilmeye müsait olan tüm alanların değerlendirilebilmiş olmasıdır. Giresun’un Mütareke Dönemi boyunca ismi bolca duyulan *Topal Osman*’ın faaliyetlerine sahne olduğu bilgisi de atlanmaksızın rapor edilir. Bununla birlikte, Giresun ekonomisi üzerinde de durulur. Fındık üretiminin temel gelir kaynağı olarak değer gördüğü Giresun’da, yeni yılın fındık üretimi açısından hayli sıkıntılı bir yıl olacağı öngörüsünde bulunulur. Giresun’da olduğu gibi, Trabzon’da da ekonomik durumun kötü olduğu belirtilerek nedenler üzerinde durulur: “*Meyve üretimi yapan Rum çiftçilerin gitmesi, mübadele sonrasında onlardan kalan bu bahçelerin Müslüman işadamları tarafından sahiplenilmesi, iyi geçmeyen mevsim yüzünden üretimin azalması.*”²⁰ Ekonomik durum üzerinde en az bu sayılanlar kadar önemli olan bir diğer durum da; İran ile yapılan transit ticaretin 1924’deki rakamlarının beşte bir oranında düşmüş olmasıdır. Transit ticaretteki düşüklük, Mr. Helm’e göre, nedenler arasında en önemli ve bir o kadar da vahim ve acil olanıdır. Edindiği bilgiler doğrultusunda, tüccarların, Trabzon üzerinden gerçekleştirilmekte olan ticaretin rotasının Batum ya da Hamadan üzerinden gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin rotasından daha uzun olmasına rağmen, “*kendilerine makul şekilde davranılırsa*” mallarını Trabzon üzerinden göndermek istediklerini belirtir. Hal böyle olmasına rağmen, Türklerin “*zorluk çıkarmaktan çekinmedikleri*”, tüm balyaların Trabzon ve tekrardan İran sınırında açtırıldığı ve İran konsolosluğundan edinilen bilgiye göre, yol güvenliğinin de yeterli olmadığı rapor edilir. Kendileri ile görüşülen işadamlarının özellikle fındık üretimi, teşvik ve nakliye gibi konularda hükümeti eleştirdikleri ayrıntısı da gözden kaçırılmadan yetkililerle paylaşılır. Mr. Helm, özellikle güvenlik nedeniyle limanlarda yapılan kontrollerin sadece ticari yükleri değil, yolcu bagajlarını da kapsamamasını hayli zorlaştırıcı bir durum olarak görür ve

²⁰PRO, FO, 371/13828, (1929), s.73-74

konuyla ilgili eleştiri ve tepkilere katıldığını “*Türklerin zorluk çıkarma konusundaki ustalıklarına*” gönderme yaparak ortaya koyar.

Gezi rotasındaki diğer şehirlerde olduğu gibi Trabzon’daki Rum köyleri de özel ilgi görür. Yol boyunca harabe olmuş kiliseler, manastırlar ve Rum köyleri ile karşılaştığı rapor edilir. Kısa bir Samsun gezisi yapan Mr. Helm, tütün üretiminin ve ticaretinin sağladığı olanaklarla şehrin ekonomik seviyesinin gayet iyi olduğu tespitinde bulunur. Demiryolu yapımının hızla devam ettiği, özellikle valinin “*enerjik ve yetenekli*” bir yönetici olduğu, harap olmuş Rum köyleri yanında yeni köylerin hızla inşa edildiği bilgisi rapor edilir. Ancak, Samsun’un iyi olan ekonomik durumu pek reel ve uzun soluklu bir gelişme olarak görülmez. Bu kanaat; “*ama böyle bir gelişme Türkiye için çok hızlı sayılabilir*” değerlendirmesi yapılarak ortaya konulur. Osmanlı Bankası müdüründen, karşı ödeme olanakları dikkate alınmaksızın ve gerekli ödeme planları yapılmaksızın sağlanan krediler ve bu kredilerin sağladığı geçici iyileşme durumu şekillendiren neden olarak gösterilir. Mr. Helm, yeni Türk bankalarının neden olduğu büyük bir spekülasyon dalgasının varlığı bilgisine ulaştığını yazar. Hatta, duruma örnek olması bakımından, Viyanalı bir firmanın yeni bir su kaynağı sağlanması konusunda gerekli çalışmaları tamamlamış olmasına rağmen, işi tamamlamadan önce belediyenin kendilerine ödeme yapmasını beklediklerini, ancak gelişmelerin bu ödemenin pek de sorunsuz olamayacağını ortaya koyduğunu belirtir.

Samsun, gezinin son durağıdır. Mr. Helm gezi notlarının sonuna genel bir değerlendirme raporu ekler. Bu bölümde öncelikli olarak güvenlik meselesi ele alınır. İki yıl önce yapılan gezide kendisi üzerinde en güçlü etkiyi bırakan durumun *güvenlik* ile ilgili olmasına rağmen, iki yıl sonraki bu kapsamlı gezi sonrasında aynı durumun artık aynı etkiyi barındırmadığı belirtilir. Bu açıklamaların güvenliğin olmadığı anlamına gelemeyeceğini, ancak mevcut yapının “*çok fazla uyarı yapmaksızın her şeyi yerle bir edebilen kalifiye bir güvenlik olduğu*” değerlendirmesi yapılır. Ayaklanmalar sonrasında genel anlamda Suriye sınırının sakin olduğu, ancak her an küçük bir kıvılcımın büyük olayları alevlendirebileceğine de dikkat çekilir. Doğu’daki isyanlar bastırılmış olmakla birlikte, meselenin etraflıca ele alınması gerektiği yönünde bir değerlendirme yapılır. Gezi boyunca dikkatli bir şekilde gerçekleştirilen gözlemlerden ve yetkililerin yanı sıra halkla yapılan görüşmeler sonunda edinilen bilgilerden hareketle, Türkiye’nin iç bölgelerinde şiddetli bir ekonomik krizin yaşandığı ve bundan dolayı ufak çaptaki eşkıyalığın pek çok bölgede sıkça rastlanan bir problem olduğu ortaya konulur. Mr. Helm ekonomik kriz ile eşkıyalığın birbirine bağlı olduğu tespitinde bulunur.

Mevcut hükümetin gezi kapsamındaki şehirlerde hayli etkin olduğu ve *Gazi*’nin gayet popüler bir figür olarak görüldüğü tespiti yapıldıktan sonra; bunlarla birlikte, en temel memnuniyetsizlik kaynağının ise ekonomik kriz ve bu kriz nedeniyle yaşanan sıkıntılar olduğu belirtilir. “*Türkiye’nin şu anki sorunlarının tek çaresi bir süreliğine iyi hasadın elde edilmesi ve gelişmedir.*”²¹ değerlendirmesini yapan Mr. Helm, üst üste birkaç kötü hasat döneminin Türkiye’yi ciddi sıkıntıya sokacağına dikkat çeker. Raporun sonuç değerlendirmesinin önemli bir diğer maddesi de hükümetin doğu politikasına dair ortaya konan tespitlerden oluşmaktadır. Mevcut iktidarın doğu politikasının bölge halkı bakımından bir sorun olarak görülmediği, ancak “*çok yakın bir tarihte somut sonuçlar ve faydaların beklenmeye başlayacağı*” bu nedenle de durumun değişebileceği noktasına dikkat çekilir. Aslında uygulanan politika bir bakıma mevcut iktidar için de ciddi bir sınav olarak değerlendirilir. Mr. Helm, iktidarın içinde bulunduğu hassas durumu ortaya koymak üzere, doğuda uygulanan politika aracılığı ile aslında iktidarın bir nevi kendi “*yargılamasını*” yürüttüğü, kendi “*kaderini yazdığı*” değerlendirmesinde bulunur. Özellikle, ekonomik alandaki sıkıntıların Türkiye’nin

²¹PRO, FO, 371/13828, (1929), s.74-75

doğusundaki durumu kısa sürede iktidar aleyhine değiştirebileceğine dikkat çekilir. Ekonomik kriz karşısında hükümetin etkili bir çıkar yol bulamadığı, para sıkıntısı ve bir önceki yıl yaşanan kuraklığın bir felaket boyutuna vardığı ve mevcut durumun pek iç açıcı olmadığı da son tahlilde vurgulanır.

Gezi boyunca gidilen her yerde dikkat çekilen demiryolu inşaatı ile ilgili değerlendirmeler de sonuç kısmında yer alır. “Yüksek bedeller karşılığında” inşa edildiğine dikkat çekilen demiryolu sayesinde ekonominin canlanması gibi bir sonuç arzu ediliyor olsa da asıl amacın daha çok “stratejik” bir bağlamda olduğu belirtilir. Burada kast edilen amacın kapsamı, aslında *güvenlik* ve *kontroldür*. Aynı zamanda, bu amaç, demiryolları sayesinde, iktidarın nüfuzunun yanı sıra, inkılâbın prensiplerinin de ülkenin en ücra köşelerine kadar götürülmesi beklentisini de içermektedir. Mr. Helm’e göre, yollar çok daha acil bir ihtiyaçtır, ancak özellikle Fırat’ın doğusu dışında önemi göz ardı edilmiştir. Bu duruma ilişkin, toplanan yol vergilerinin “pek akıllıca harcanmaması” önemli nedenlerden biri olarak gösterilir.

Cumhuriyet reformlarının gezilen bölgedeki durumu ile ilgili olarak da önemli değerlendirmelerde bulunulur. Eski altın ve gümüş paraların hâlâ memnuniyetle kabul edilmesi, Kürtçen’in yaygın dil olarak konuşulması, Diyarbakır dışında kadınların genelde geleneksel kıyafetlerini korumaları gibi örneklerden hareketle merkeze uzak olan bölgelerde Cumhuriyet reformlarının pek yaygınlaştırılmadığı, kendine yer edinemediği tespiti yapılır. “Hiç fes görmedim ve camilerin bakımsız göründükleri doğru”, “insanların dua okuduğuna pek nadir rastladım” diyen Mr. Helm, özellikle Türk devriminin iki önemli dinamiği olan Batılı tarzda kıyafet ve laiklik esaslarına dikkat çekerek kısmî bir gelişmenin söz konusu olduğunu kabul etmekle birlikte; tüm bu anekdotların, Mr. Helm’in genel kanaatini pek değiştirmede de anlaşılmaktadır. Zira, Mr. Helm’in notlarında, mevcut durum, “düşük standartlı bir yaşamın belirtisi” olarak değerlendirilir.

Eğitim alanında önemli adımlar atılmış ve pek çok yeni okul inşaatına başlanmış olunmasına rağmen, bölgede ilerlemenin hâlâ yavaş olduğu belirtilir. Yeni alfabenin genç cumhuriyetin inşa ettiği yeni okullar vasıtası ile yeni kuşak üzerinden, topluma kesin bir şekilde yerleştirileceği öngörülür. Ancak, pek çok kişinin henüz eski yazı karakterlerini kullanmayı tercih etmesinin de normalliğine dikkat çekilerek, Dışişleri Bakanlığı’ndaki memurların dahi benzer bir durum içinde olduklarından bahsedilir. Yeni yazının kullanımının 1 Mayıs’tan itibaren zorunlu kılınmasının yarattığı karışıklığa, telgrafların üç ile dört günde ancak gönderilebiliyor olması kanıt olarak gösterilir. İletişimde durumun bu kadar sıkıntılı olması örneğinden hareketle, idari birimlerdeki karışıklığın muhtemelen çok daha geniş boyutlarda söz konusu olduğu tahmini de aktarılır.

Mr. Helm’e göre, ancak bir konuda bölgede tatmin edici bir iyileşme ve ilerleme mevcuttur. O konu da asker alımı sırasında karşılaşılan zorlukların artık bulunmamasıdır. Özellikle acemi askerlerin askerlik görevlerini yapmaları için toplanmaları sürecinde hiçbir itiraz ve sorun ile karşılaşmadığı belirtilir.

Gezi sonunda elde edilen bir diğer önemli tespit de nüfusun seyrekliği noktasındadır. Son üç sene boyunca Türkiye’nin neredeyse bütün bölgelerini gezdiğini belirten Mr. Helm, esprili bir şekilde “on dört milyonun kendisini nerelerde saklamayı başarabildiğini her zamankinden daha çok merak”²² ettiğini yazar. Hatta, Mr. Jacquart’ın istatistiklerinden hareketle, Elazığ’ın en kalabalık illerden biri olduğunu bilmekle birlikte, yol boyunca karşılaşılan köylerin seyrekliği, ekili alanların yetersizliği üzerinde nüfusun azlığının da etkili olduğu belirtilerek bu hususa dikkat çekilir.

²²PRO, FO, 371/13828, (1929), s.74-75

Genel anlamda Türkiye’de tarımsal üretim ve çiftçinin durumu ile ilgili değerlendirmelerde yapılır. Az bulunur olsa da insan gücünün ucuz olduğu, bir kişinin yapacağı işin iki ya da üç kişi tarafından yapılmasının istenmesi ve özellikle Karadeniz’de erkeklerden çok kadınların çalışması anekdotlarının yanı sıra, erkeklerin tembellik yapmaları meselesi de genel bir bıkkınlığın kanıtları olarak sunulur. Aynı zamanda, uzun yıllar alınan yüksek vergilerin, çiftçiyi, kendi ihtiyacından fazlasını üretme konusunda yıldırılmış olmasının, bahsi geçen bıkkınlığın başlıca nedeni olduğu belirtilir.

Türkiye’nin sahip olduğu zengin madenler olmasına rağmen onları işleterek gelişmiş bir ülke olup olamayacağı konusunda net bir şey söyleyemeyen, bu konuda tereddütleri olan Mr. Helm; bununla birlikte, hiç “*tereddütsüz*” bir şekilde Türkiye’nin çok zengin bir tarım ülkesi olabileceğini yazar. Ancak, bunun olabilmesi için öncelikli olarak “*modern tarıma geçilmesi, köylülerin tembellik alışkanlığından vazgeçmesi ve hükümetinde üzerine düşeni yapması*”²³ gerektiğini de belirtir. Gazi’nin özellikle Atatürk Orman Çiftliği üzerinden modern tarıma dikkat çekerek konunun önemini ortaya koymuş olmasına rağmen tarım alanındaki en temel meselenin yol olduğu belirtilir. Çiftçinin nakliye masraflarının düşmesi, ürünün pazara makul bir fiyattan sunulması için öncelikle halledilmesi gereken sorun yoldur. Mr.Helm’e göre konunun önemi bazı kesimler ve yöneticiler tarafından kavranmamış olduğu gibi “*vatansız dürüst*” valiler ise konuya verdikleri önem sayesinde ciddi başarılarla imza atmıştır.

Türkiye’de yeniden yapılanmaya, inşaya ve gelişmeye inanan ve bunun için çalışan insanlar olduğu gibi “*enerji ve inisiyatif kullanmaktan aciz*” Ankara’dan korkan “*eski ekol*” mensubu insanların varlığına da dikkat çekilir. Bu kitlenin ağırlıklı olarak “*boşvermiş, rüşvet ve iltimasa açık günü kotarmak için çaba sarf eden ve işleri üstünkörü yapan*” kişiler olduğu belirtilir. Mr.Helm bu grup için şu değerlendirmede bulunur: “*Kısacası onlar için birey ulusal çıkarlardan önce geliyor.*” Türkiye’nin temeldeki eksikliği durum üzerinden ortaya konulur: İnsan unsurundan yoksun olmak. Bu eksiklik gezi boyunca sıkça karşılaşıldığı anlaşılan özellikle Trabzon’da daha yoğun olarak gözlemlenen transit geçişleri zorlaştıran “*rüşvet ve işini iyi yapmayan memurlar*” üzerinden daha etkili bir şekilde ortaya konulur. Ancak, bu sorunun alınacak önlemlerle düzeltilebileceğine de dikkat çekilir.

Özelden hareketle genele dair değerlendirmelerde bulunma durumunun “*Türkiye için dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar tehlikeli olabileceğini*” belirterek gayet temkinli bir sonuç değerlendirmesi yapan Mr. Helm, temel tespitini “*dünyadaki bütün iyi niyete rağmen Türkiye tek başına kısa süre içinde kendisini ciddi bir noktaya kadar geliştirebilecek durumda değil. Bana göre Türkiye’nin bilimsel destek ve tarım alanındaki yeni yöntemler konusunda yardım alması gerekir*”²⁴ cümleleri ile ortaya koyar. En az uzman yardımı kadar “*para elde etmesi*” gerektiğine, yani yabancı sermayeye ihtiyacı olduğuna da dikkat çekilir. Zira, son beş yılda Türkiye’ye yatırım yapmak için gelen yabancı yatırımcıların kâr elde edemediği ve bu nedenle de çekingen davrandıkları bilgisi verildikten sonra, çözüm olarak hükümetin öncelikli olarak makul şartlarda sermaye alması ve bu sermayeyi iyi bir şekilde kullanmasının gerekliliği üzerinde durulur. Türkiye’nin “*yeni ruhu*” sürdürülürse, sermaye ihtiyacı giderilirse “*hızlıca zengin ve medeni*” bir ülke haline gelebileceği öngörüsünde bulunulur. Aksi takdirde Türkiye için iyimser olmanın imkânsız olduğu belirtilir. Eski Türkiye ile yeni Türkiye arasında bir karşılaştırma yapan Mr. Helm, “*Eski Türkiye olağandışı bir oluşumdu ve iyi kötü hareketsiz durabiliyordu. Yeni Türkiye geçmişi geride bıraktı. Modern bir devlet olduğunu iddia ediyor.*” diyerek yeni Türkiye’nin “*ileriye gitmekten*” başka çaresi olmadığına vurgu yapar. Türkiye için hareketsiz kalmak, başarısızlık olarak görülür. Bu bağlamda da yabancı sermayenin

²³PRO, FO, 371/13828, (1929), s.74-75

²⁴PRO, FO, 371/13828, (1929), s.75-76.

gerekliliğine dikkat çekilir. Zira, Mr. Helm'e göre iktidarın yabancı sermaye ile ilgili olarak yapacağı tercih, Türkiye'nin geleceği üzerinde belirleyici olacaktır. Durum iktidarın "Artık geriye ülkenin gerçek çıkarlarının çok geç olmadan fark edilip edilmeyeceğinin" ya da "Türkiye'nin şu anki yöneticilerinin iyi niyetli çabalarının başarısızlığa mahkûm olup olmadığının ve ülkelerinin kıt kanaat bir varoluşa mahkûm olup olmayacağı"²⁵ seçeneklerinden hangisinin tercih edileceği üzerinden ortaya konularak rapora son verilir.

Sonuç

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçilik memurlarından *Alex K. Helm*'in 1929 yılının Haziran ayında yapmış olduğu gezi ve sonrasında hazırlanmış olduğu rapor, özellikle gezi için seçilen tarih bakımından dikkat çekmektedir. Şeyh Sait İsyanı ile başlamak üzere 1930'lara kadar devam edecek olan isyanlar nedeniyle Türkiye'nin doğusunun karışık olduğu bir dönemde, özellikle de Şeyh Sait İsyanı sonrasında yasaklı olduğu ve yabancılara açılmadığı belirtilen bölgenin durumu gözlemlenmek istenir. Ancak, özellikle zorlu ulaşım koşulları ve iklim şartları nedeniyle gezinin rotasında bazı değişiklikler yapılmak zorunda kalınır. Bu değişikliğe rağmen geziden başta Kürt Sorunu olmak üzere Türkiye ekonomisi, yabancı sermaye ihtiyacı gibi farklı konularla ilgili bilginin elde edildiği ortadadır.

Gezi raporu incelendiğinde raporun, İngiliz elçilik raporlarının mevcut standart formatına sahip olduğu görülür. Geziler belli bir sorun odaklı yapıyor olsalar da elçilik görevlileri gezi rotalarındaki şehirleri başta ekonomik olmak üzere siyasal, sosyal ve kültürel olmak üzere belli başlıklar altında incelerler. Bununla birlikte, gezi yapılan bölgenin iklim koşulları, ulaşım imkânları güvenlik durumu ve bununla bağlantılı olarak saptanan problemler mutlaka rapor edilir. Bilgi kaynakları, başta resmi makamlar, onların hazırlanmış olduğu veriler olmakla birlikte, bölge halkı ile yapılan görüşmeler de bu bağlamda kullanılır. Genel olarak elçilik raporlarındaki birkaç husus dikkat çekicidir. Bunlardan ilki; ayrıntıya varacak düzeyde bir titizliğin gösterilmiş olmasıdır. Özellikle, ekonomik ve siyasi durum ile ulaşım imkânlarına dair verilen bilgilerde bu durum çok daha net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca, kesin olmayan anekdotların "dedikodu" düzeyinde oldukları not edilmiş olmakla birlikte, tüm yorum ve değerlendirmeler gözden kaçırılmadan rapor edilir. İncelemiş olduğumuz raporda bu özelliklerin tamamını görmemiz mümkündür.

Gezi kapsamındaki şehirlerin hemen tamamının ekonomik durumu yetkililerden elde edilen bilgiler yanında halk ile yapılan görüşmeler ve gözlemler sonunda ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu konudaki hassasiyetin arkasında genel bir Türkiye tablosu ortaya koymak arzusu yattığı gibi Türkiye'nin doğusundaki sorunun özellikle de Kürt Sorunu üzerinde ekonomik durumun belirleyici ve başat bir etkiye sahip olduğu yaklaşımının etkisi de vardır. Zira, Mr. Helm, başta eşkıyalık olmak üzere kaçakçılık ve genel olarak Kürt Sorunu üzerinde hayli belirleyici olduğu değerlendirilmesini yapar. Bu bağlamda gezi boyunca toplanan bilgi, Türkiye için en önemli sorun ve aynı zamanda temel çözüm önerisi olarak sunulan "yabancı sermaye ihtiyacı" ya da gerekliliği tespiti için altyapı oluşturur. Bu çerçevede dikkat çeken durum, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olma potansiyeline yapılan vurgudur. Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması gerektiği açıklaması yabancı sermayenin gerekliliği noktasında işlenir. Genç Cumhuriyet'in ortaya koyduğu enerji ve girişim önemsenmiş olmakla birlikte; hareketliliğin, ilerlemenin devamı için yabancı sermayeye olan gereklilik ortaya konulur. Hatta, raporun genelinden çıkan anlam, bu konudaki direncin gereksizliği ve bu tavrın biran önce değişmesi gerektiği yönündedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin kalkınması ile yabancı

²⁵PRO, FO, 371/13828, (1929), s.75-76.

sermayenin teşviki arasında bir paralellik kurulur. Aslında, raporda karşılaşmış olduğumuz bu yaklaşım birkaç yıl sonra farklı bir platformda, uluslararası bir ortamda Türkiye'nin karşısına tekrar çıkacaktır. 1933 yılında düzenlenen Dünya İktisat Kongresi'nde de ısrarlı bir şekilde Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak kalması ve bu sahadaki ilerleme için yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerektiği yaklaşımı ortaya konulacaktır.

Gezinin düzenlenme amacı olan "Kürt Sorunu"nun yerinde gözlemlenmesi bakımından da önemli sonuçlar elde edilmiştir. Gezinin rotası değişmiş olsa da konuya dair bazı önemli tespitler yapılmıştır. Gezi rotasının değişmesi için kullanılmış olan zorlu ulaşım imkânları ve iklim koşullarının iki taraf için de "kurtarıcı" bir gerekçe olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Türk yetkililer Van, Ağrı ve Doğubayazıt'a yapılacak olan gezi için herhangi bir yasal engel sunmamış olsalar da bu koşulları gereğinden fazla abartarak isyanların devam ettiği bir süreçte bölgeye yapılacak geziyi engellemek amacıyla makul bir gerekçe olarak öne sürmüş olabilirler. Mr. Helm'in ise, yine aynı abartı dozu ile bu koşulları özellikle can güvenliği endişesi bağlamında bölgeye gitmemek için kullanmış olma ihtimali yüksektir.

İsyanlar sonrasında bölgede huzurun güce dayalı olarak sağlanmış olduğu ve ona bağlı olduğu tespiti oldukça önemlidir. Her ne kadar sıcak çatışmalar ve isyanlar bir müddet için durdurulmuş olsa da problemin devam ettiğine dikkat çekilir. Devletin ve genel anlamda ordunun bölgenin zorlu koşullarında çetin bir mücadeleyi ortaya koyduğuna özellikle dikkat çekilir. Sınır sorunları, bölgenin en temel sorunu olarak gösterilir. Özellikle, Türkiye-Suriye sınırındaki çatışma ve problemin kaynağını sınır tespitindeki yanlışlıklarda aranır. Türkiye'nin geneli için temel sorun olarak ortaya konulan kalkınma problemi, doğu için de en temel sorun olarak öne çıkarılır. Bunun yanında, sınır sorunları, Cumhuriyet prensiplerinin yeterince içselleştirilememesi gibi problemlerin doğuda daha ağır bir tabloyu ortaya çıkardığı belirtilir. Zira, Doğu ya da Türkiye'nin doğusunun dönüşümü rejime adaptasyonu Türkiye ve geleceği açısından belirleyici bir önemese sahip konu olarak görülür. Raporda kullanılan "Kürdistan ya da Türkiye Kürdistanı" ifadesi tercihi, özellikle konuşulan dilin farklılığı üzerinden etnik bir farklılık vurgusuna dikkat çekmek için kullanılmıştır. Bu yapı bölgenin sahip olduğu diğer problemler ile birleşince Türkiye için hayatî öneme sahip bir mesele olarak ortaya konulur.

Raporda Diyarbakır'a daha geniş bir yer ayrılmıştır. Diyarbakır genç Cumhuriyet'in başarılı bir modeli olarak öne çıkarılır. Doğunun kökleşmiş pek çok sorunu, dinamik, devrimin enerji ve ruhunu taşıyan yöneticiler sayesinde burada aşılıp çalışılmaktadır. Kürt Sorununda olduğu gibi, Cumhuriyet prensiplerinin benimsenmesi bakımından da Diyarbakır örneği başarılı bulunur. Ancak, bu başarı üzerinde, asker ve memurların faaliyetlerinin yanı sıra, nüfusun dönüştürücü etkisinin de olduğu belirtilir.

Doğunun sorunları bağlamında karayolu ve demiryolu özellikle ele alınan konular arasındadır. Bu durum genel anlamda elçilik raporlarında ayrıntılı olarak üzerinde durulan ve dikkatle takip edilen bir konu başlığıdır. Aslında Mr. Helm'in açıklamalarından neden konunun önemsendiğini anlayabiliyoruz. Zira, yol meselesi özellikle stratejik önemine dikkat çekilerek açıklanmaktadır. Ulaşım imkânlarındaki gelişme bölge güvenliği açısından olumlu etki yapacağı gibi, Cumhuriyet prensiplerinin yerleştirilmesi ve iktidarın kontrol ve denetiminin sağlanması bakımından da etkili olacaktır. Bu faydaları üzerinden demiryolu meselesi, akıllıca düşünülen bir reform olarak değerlendirilmiştir. Zira, doğunun, Cumhuriyet'in arzu ettiği şekilde dönüşümü üzerinde demiryolu hayli etkili olabilecektir. Ancak, bu projenin aynı zamanda ciddi bir ekonomik yük getirdiği de belirtilir. Bu açıklamalar oldukça önemlidir. Zira, kısa bir süre sonra Sivas demiryolunun açılışını yapacak olan Başbakan *İsmet İnönü* hükümetin demiryolu politikasını savunurken, bundan elde edilecek başlıca faydalar arasında stratejik önemi de belirtecektir. Demiryolu projesinin Türkiye için

ekonomik bakımdan büyük bir yük olduğu eleştirisi de özellikle muhalefet için temel eleştiri konusu olacaktır.

Raporda Türkiye'nin önemli meselelerinden biri de "insan unsuru" olarak gösterilir. Cumhuriyet bireyinin inşası yöneticilerin öncelikli sorunu olarak öne çıkarılır. Bu bağlamdaki gereklilik, Türkiye'de, 1929'da hâlâ iki zihniyetin devamının görülüyor olması üzerinden verilir. Cumhuriyet yeni bir ruh yaratmış olsa da henüz bunu yaygınlaştıramamış ve ideal cumhuriyet vatandaşını inşa edememiştir. Türkiye'nin doğusundaki tablo ise daha ağırdır. Bu bağlamda, raporda, Cumhuriyet reformlarının içselleştirilmesi, modernleşme ve kalkınma meseleleri ile ekonomik gelişmişlik arasındaki bağlantıya dikkat çekilir. Özellikle, laiklik önemsenen bir konudur. Doğu bu bakımdan sıkıntılı bir bölge olarak görüldüğü için genel olarak halkın durumu gözlemlenmeye çalışılmıştır. Taassup noktasında bir tavırla karşılaşılmamış olursa da genel anlamda, Cumhuriyet reformları bağlamında, Fırat'ın doğusu ile batısı arasında çok ciddi farklar bulunduğu değerlendirilir.

Türkiye'nin doğusuna dair rapordaki pek çok tespit gibi genç Cumhuriyet'in kadro sorunu da Cumhuriyet yönetici elitleri için öncelikli bir mesele idi. Zira, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren önemsenen konu 1930'lu yıllarda *Kadro*, *Ülkü* gibi dergiler üzerinden ve devletin tüm ideolojik aygıtları aracılığı ile yoğun bir şekilde gündeme alınan konu olmuştur. İdeal Cumhuriyet vatandaşının inşası, genç Cumhuriyet'in öncelikli meselesi olarak farklı platformlarda gündeme getirilmiş, bu soruna ilişkin farklı çözüm önerileri sunulmuştur.

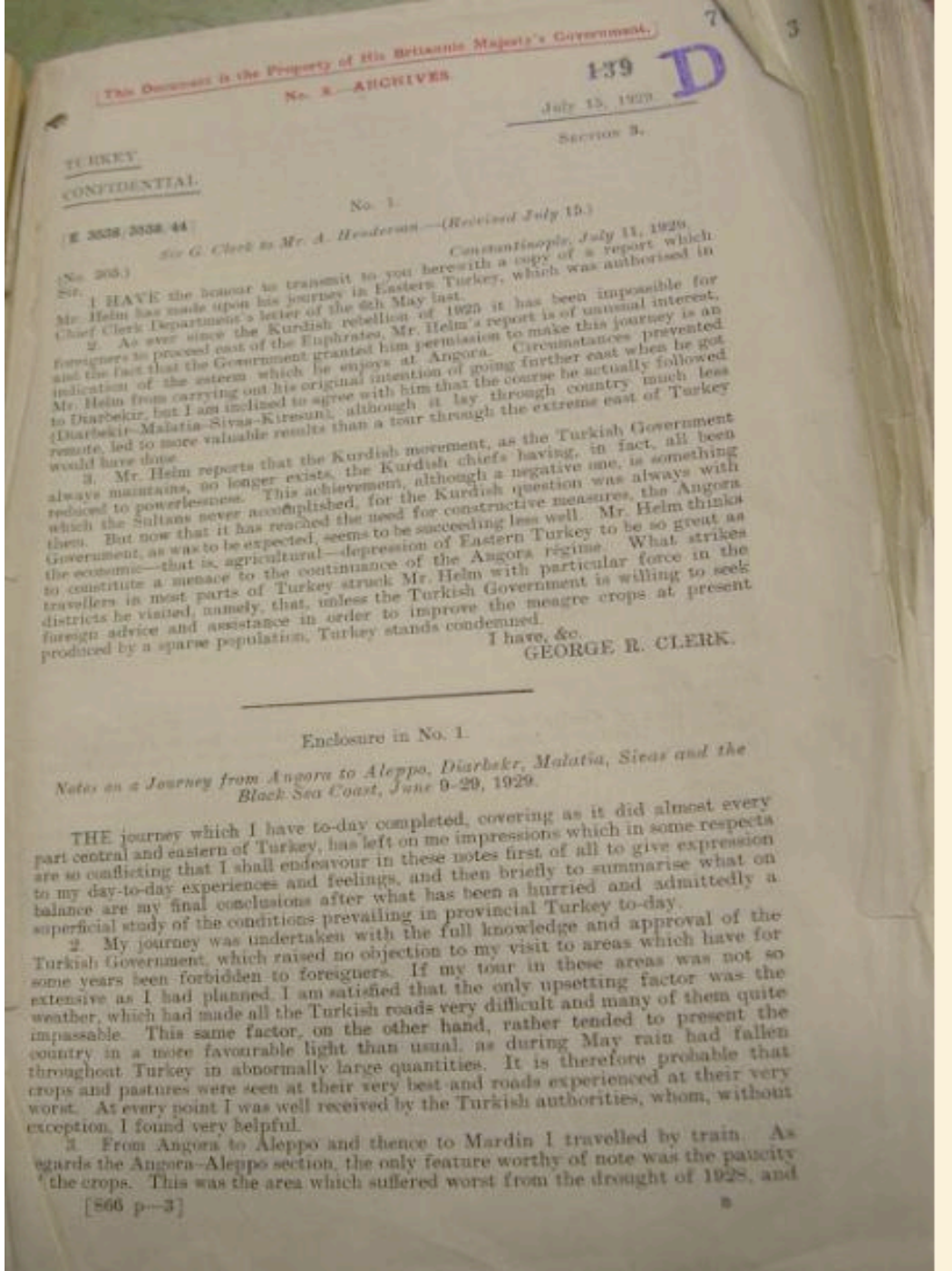
Genel olarak İngiliz elçilik raporlarında olduğu gibi incelemiş olduğumuz bu rapor da farklı açılardan İngiliz yetkililer için önemli bir bilgi kaynağı olmuştur. 1929 Türkiye'sinin özellikle de doğusunun resmini ortaya koyan rapor, hiç şüphe yok ki Türkiye siyasetinin belirlenmesi noktasında veri oluşturur. Bu raporu yalnız başına düşünmemek gerekir. 1929 yılına ait yıllık Türkiye Raporu ile yılın farklı zamanlarında, özellikle askerî görevlilerin ve diğer elçilik görevlilerinin yapmış olduğu diğer gezi ve değerlendirmeler bir arada düşünüldüğünde, bunlardan elde edilen verilerde, Türkiye'nin ana hatları resmî olarak ortaya konulduğu gibi; genel İngiliz siyasetinin belirlenmesinde de bu raporların özellikle kullanıldığını tahmin etmek zor olmamaktadır.

Kaynakça

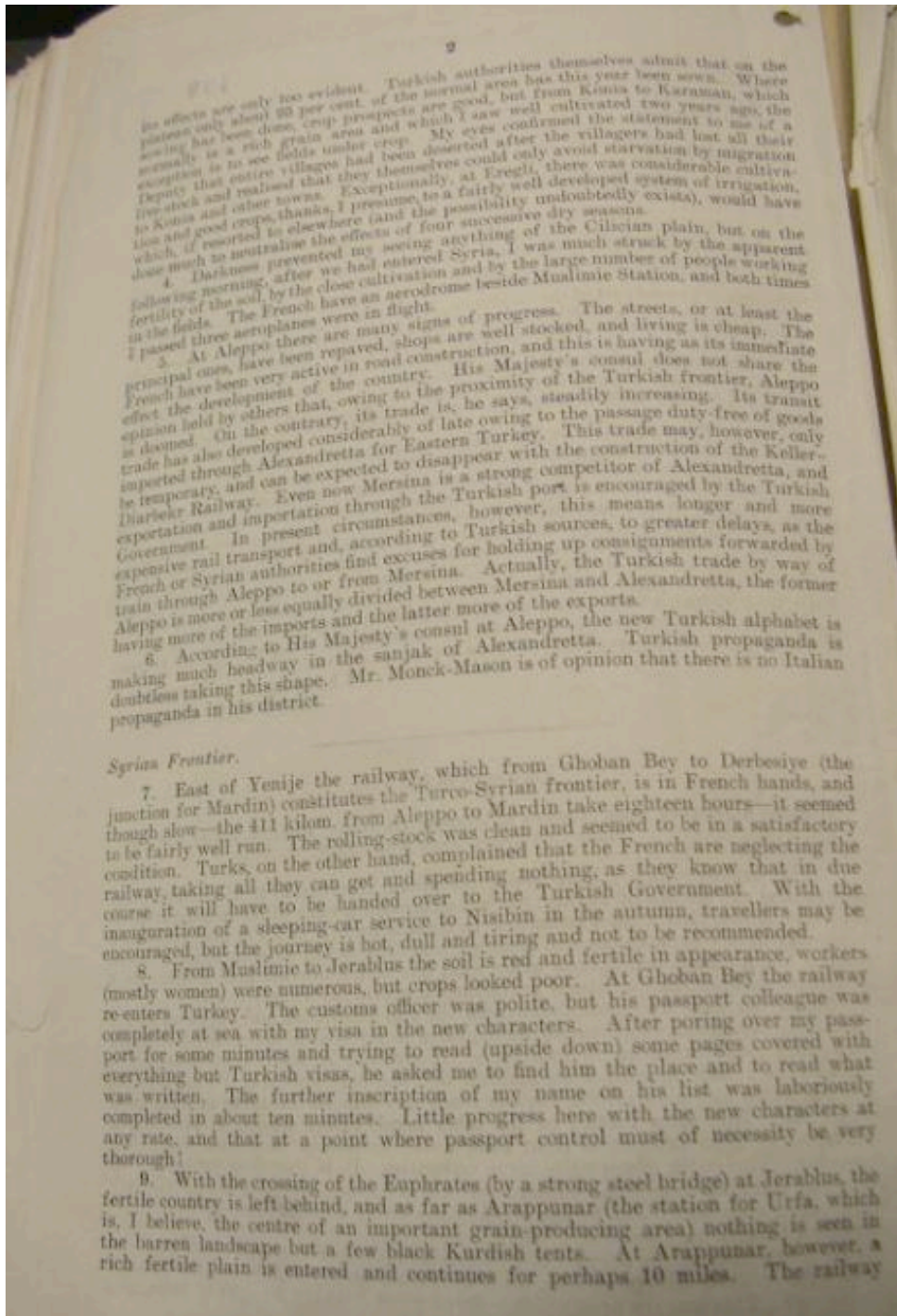
- AKGÜL, Suat, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Berikan Yayınları, Ankara, 2001.
- APAK, Hüseyin Rahmi, *Türk İstiklal Harbi, Cilt: VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- AYBARS, Ergun, *Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- CEMAL, Behçet, *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- CÖHCE, Salim, "Büyük Ermenistan'ı Kurma Projesinde Kürtlere Bıçılan Rol", *I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu, (Elazığ 27-28-29 Mart 2000)*, Elazığ, 2000, ss. 511-525.
- ÇAY, Abdulhaluk, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi, İstanbul, 1993.
- DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.

- EDMONDS, C. J., *Kürtler, Türkler ve Araplar (1919-1925)*, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2003.
- GÜRSEL, İbrahim Etem, *Kürtçülük Gerçeği*, Kömen Yayınları, Ankara, 1977.
- HALLI, Reşat, *Türkiye Cumhuriyet'inde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1972.
- KABACALI, Alpay, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.
- KALAFAT, Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri Dönemdeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.
- KARABEKİR, Kazım, *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kolektif, *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları - Cilt II*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.
- KURUBAŞ, Erol, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara, 2004
- KÜÇÜK, Yalçın, *Kürtler Üzerine Tezler*, Dönem Yayınevi, İstanbul, 1990.
- LAZAREV, M.S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Çev. Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1989
- ŞADİLLİ, Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanları*, Kon Yayınları, Ankara, 1980.
- ŞİMŞİR, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Kürtçülük II (1924-1999)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Van Bruinessen, Martin, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev. Nevzat Kırış, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.31

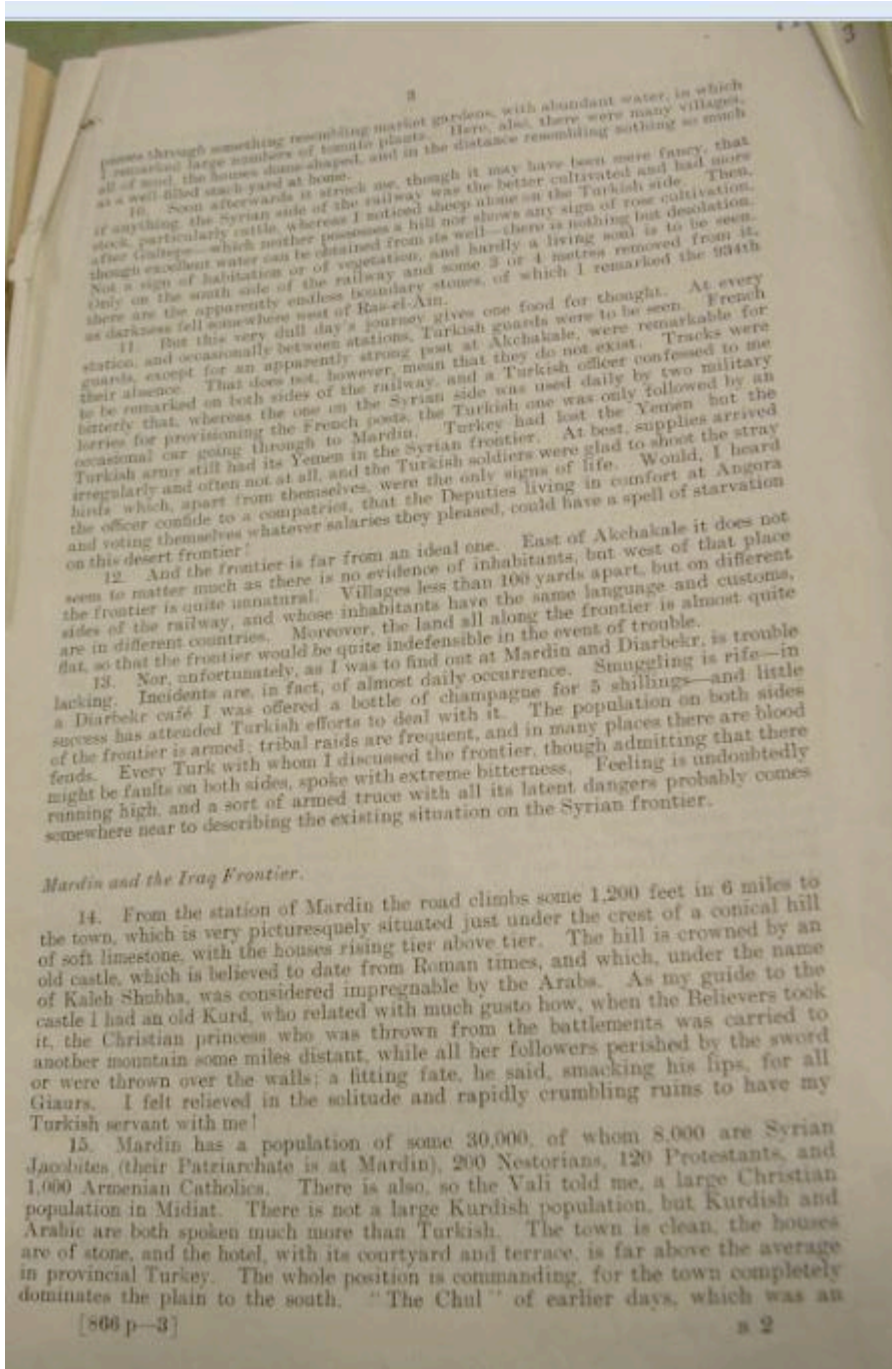
Ekler

Ek -1 PRO, FO, 371/13828, (1929), s.70 İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sır George Clerk'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. Henderson'a yazılan ve Mr. Helm'in Doğu Anadolu gezisi ve hazırlamış olduğu rapora dair yazı ve ekinde de Mr. Helm'in Doğu Anadolu gezisine dair raporu.

Ek – 2 PRO, FO, 371/13828, (1929) s.71 Mr. Helm'in Doğu Anadolu gezisi ile ilgili raporu.

Ek - 3 PRO, FO, 371/13828, (1929) s.71 Mr. Helm'in Doğu Anadolu gezisi ile ilgili raporu.